

dr hab. Piotr Bartkowiak, prof. UEP
Katedra Inwestycji i Nieruchomości
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Poznań, dnia 21 listopada 2022 roku

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Anny Horzeli
pod tytułem *Spoleczna odpowiedzialność w klastrach*
przygotowanej na Wydziale Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej
pod kierunkiem naukowym Pana dra hab. inż. Sławomira Olko, prof. PŚ

1. Podstawy formalne, cel i zakres recenzji.

Recenzja została przygotowana w odpowiedzi na pismo Pani dr hab. inż. prof. PŚ Lilli Knop – Przewodniczącej Rady Dyscypliny Nauki o Zarządzaniu i Jakości Wydziału Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej z dnia 3 października 2022 roku o numerze ROZ-RD:512.8.2022.1, informujące mnie o powierzeniu mi funkcji recenzenta rozprawy doktorskiej Pani mgr Anny Horzeli zatytułowanej *Spoleczna odpowiedzialność w klastrach*.

W opinii przedłożonej mi do recenzji rozprawy odniosę się do takich częściowych obszarów oceny, jak:

- wyboru tematu i założeń badawczych rozprawy,
- oceny jej struktury i zawartości merytorycznej,
- oceny strony formalnej pracy,
- konkluzji, zawierającej końcową ocenę rozprawy z punktu widzenia spełniania przez nią wymogów ustawowych.

2. Wybór tematu, cele i hipotezy badawcze rozprawy.

Z uwagi na globalny charakter gospodarki należy stwierdzić, że obecnie żaden podmiot nie funkcjonuje w przestrzeni gospodarczej samodzielnie. Specyfika zachodzących w podmiotach gospodarczych procesów wymusza na nich wchodzenie w różne interakcje z innymi podmiotami, organizacjami czy instytucjami, które mają mniej lub bardziej formalny charakter.

Jedną z form współpracy przedsiębiorstw są klastry. Koncepcja klastrów jest niewątpliwie istotnym elementem pobudzającym współpracę wszystkich podmiotów, które funkcjonują w ramach sieci i może być to przesłanką do budowania konkurencyjności poszczególnych podmiotów, jak i całej grupy. Jak stwierdza Autorka pracy, aby klastry czerpały korzyści ze

współpracy, to musi zostać wytworzone zaufanie w grupie, czyli poszczególne podmioty muszą ufać swoim partnerom.

Zasadniczym celem pracy, jak pisze Autorka, jest *określenie, które z działań klastrów i członków klastrów odpowiadają obszarom społecznej odpowiedzialności biznesu.* (s. 129)

Dla tak sformułowanego celu Doktorantka wprowadziła uszczegółowienie przyjętego problemu badawczego poprzez postawienie pięciu hipotez badawczych (s. 131): H1 Istnieje różnica pomiędzy deklarowanymi w dokumentach strategicznych działaniami CSR a ich rzeczywistą realizacją. H2 Istnieje zależność pomiędzy realizacją standardów zarządzania klastrem a wyróżnikami ładu organizacyjnego CSR. H3 Istotna część działań klastrów odpowiada obszarom społecznej odpowiedzialności. H4 Głównymi motywatorami podejmowania działań CSR są czynniki wewnętrzne związane z systemem wartości i osobistych przekonań klastra. H5 Działania CSR są deklarowane w strategii klastrów.

Realizacji celu rozprawy podporządkowano zakres, przebieg i metody badań. Autorka podjęła się przy tym realizacji dwóch głównych celów szczegółowych (s. 129):

- teoriopoznawczych: 1. Identyfikacja obszarów CSR. 2. Identyfikacja kategorii i zmiennych związanych z klastrem i zarządzaniem klastrem w naukach o zarządzaniu i jakości;
- utylitarnych: 1. Identyfikacja możliwych działań w obszarze CSR, które występują w klastrach zagranicznych. 2. Szczegółowa charakterystyka ilościowa klastrów w Polsce na podstawie danych wtórnych. 3. Określenie powiązań standardów zarządzania klastrem z obszarami CSR. 4. Weryfikacja spełnienia standardów i obszarów CSR na podstawie danych ilościowych. 5. Identyfikacja działań w obszarach CSR w celowo wybranych klastrach w Polsce. 6. Opracowanie wniosków oraz modelu społecznej odpowiedzialności klastra.

Dodatkowo Doktorantka wsparła swoje rozważania czterema pytaniami badawczymi, które w swojej konstrukcji nawiązują do celu głównego i celów szczegółowych. (s. 131) P1 Jakie działania klastrów wpisują się w obszar CSR? P2 W którym obszarze CSR i dlaczego klustry i członkowie klastrów podejmują najwięcej działań? P3 Co motywuje klustry i członków klastra do działań CSR? P4 Jakie działania CSR są podejmowane przez członków klastra?

Zaprezentowane założenia badawcze rozprawy oceniam pozytywnie. W sposób zrozumiały oraz logiczny eksponują one bowiem zamierzenia Autorki w odniesieniu do zakresu i sposobu prezentacji zagadnienia podejmowanego w dysertacji. Postrzegam to jako istotną zaletę pracy. Taki sposób prezentacji treści dowodzi świadomego dążenia do podporządkowania prowadzonych badań przyjętym założeniom badawczym.

Także wybór tematu rozprawy uznaję za zasadny. Wpisuje się on bowiem trafnie w całość badań dotyczących społecznej odpowiedzialności w procesach zarządzania.

3. Ocena struktury i zawartości merytorycznej rozprawy.

Recenzowana rozprawa, zgodnie ze swoim tytułem, koncentruje się na problematyce społecznej odpowiedzialności w klastrach. W tym miejscu stwierdzić należy, że rozprawa trafnie wpisuje się w zakres dyscypliny nauki o zarządzaniu i jakości.

Najistotniejszym osiągnięciem Autorki jest autorskie opracowanie modelu społecznej odpowiedzialności klastra wykorzystującego dwie zmienne jakościowe: inicjatora działań CSR oraz dominujący obszar CSR. W modelu tym wskazano cztery wzorcowe zachowania klastrów: biznesowy, scentralizowany, samoorganizujący się oraz klubowy. Przyjęty przez Autorkę model został zweryfikowany empirycznie, w wyniku czego sformułowano wniosek, że w polskich klastrach najczęściej występuje wzorzec klubowy, gdyż w większości przebadanych klasków występuje silna relacja między członkami klastra oraz posiadają one duży kapitał społeczny. Głównym inicjatorem działań z grupy CSR jest koordynator klastra.

Należy także podkreślić, że przyjęty model badawczy (rysunek 27, s. 133) zawiera dwa główne obszary badań, tj. CSR i klastry, dla których odpowiednio analizie poddano siedem obszarów społecznej odpowiedzialności: „*ład organizacyjny, prawa człowieka, środowisko, uczciwe praktyki organizacyjne, zagadnienia konsumenckie, zaangażowanie społeczne i rozwój społeczności lokalnej*” (s. 134), a dla obszaru klastrów: „*strategię, standardy zarządzania klastrem, podejmowanych działaniach klastra oraz działania członków klastra*” (s. 134).

Zasadnicza część pracy doktorskiej obejmuje 258 stron maszynopisu. Zawiera cztery rozdziały, wstęp oraz podsumowanie i wnioski (które Autorka oznaczyła jako rozdział piąty), spisy 36 rysunków oraz 26 tabel, a także bibliografię, łącznie 376 pozycji, w tym 176 w języku angielskim i niemieckim (154 autorów zagranicznych – głównie artykuły pochodzące z czasopism naukowych) oraz 36 odwołań do różnych materiałów zamieszczonych na stronach internetowych. Odrębną część stanowi 1-stronicowy załącznik przedstawiający scenariusz wywiadu pogłębionego z przedstawicielami klastra.

Struktura logiczna rozprawy, oparta na doborze i sekwencji prezentowanych w niej treści, została w sposób właściwy podporządkowana jej tytułowi oraz przyjętym założeniom badawczym. Stąd, niezależnie od formułowanych dalej uwag szczegółowych odnoszących się do poszczególnych rozdziałów, strukturę pracy oceniam pozytywnie.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Społeczna odpowiedzialność biznesu w ujęciu teoretycznym* (36 stron) Doktorantka scharakteryzowała tło, w którym osadziła swoje rozważania z zakresu społecznej odpowiedzialności. Analizę literatury rozpoczęła od pozycji A. Carnegie pod tytułem „Ewangelia bogactwa”, aby w sposób usystematyzowany przejść do prezentacji innych pozycji w odniesieniu do czterech etapów rozwoju społecznej odpowiedzialności biznesu, tj. przed 1950 rokiem; lata 1953-1967; 1968-1973 i 1974-1978, które wskazał P. Murphy w Stanach Zjednoczonych, aby następnie odnieść się w swoich rozważaniach do Europy (od 1995 roku do chwili obecnej).

W dalszej części rozdziału Doktorantka podejmuje udaną próbę przeglądu definicji społecznej odpowiedzialności biznesu, które zostały sformułowane i zaproponowane w ostatnich 80 latach, w pierwszej kolejności przez autorów zagranicznych. W sposób bardzo udany przedstawiła również znaczny dorobek naukowy, w tym zakresie, na gruncie polskim. Na podstawie tych analiz określiła wewnętrzne i zewnętrzne wymiary społecznej odpowiedzialności biznesu.

Jak wskazała Autorka „wpływ na rozwój społecznej odpowiedzialności miało opracowanie wytycznych Międzynarodowej normy ISO 26000” (s. 17) oraz innych standardów (norma SA 8000 i AA 1000), które zostały szczegółowo opisane w ostatniej części rozdziału pierwszego (ss. 24-36). W części tej Pani mgr Anna Horzela koncentruje swoją uwagę również na działaniach społecznie odpowiedzialnych podejmowanych wobec interesariuszy, co pozwoliło Jej na wskazanie kierunków budowania właściwej z nimi relacji.

Rozdział kończy się ogólnym podsumowaniem. Jest ono jednak mało czytelne, a pewne fragmenty powtarzają się. W tym miejscu zabrakło uporządkowania i przemyślenia sposobu prezentacji wyników z przeprowadzonych rozważań.

W drugim rozdziale, *Klasy i sieci innowacji w naukach o zarządzaniu* (58 stron) Autorka swoje rozważania rozpoczęła od zdefiniowania klastrów oraz teorii klastrów w naukach o zarządzaniu, w odniesieniu do pierwszej pozycji z tego zakresu, a mianowicie *Principles of Economics: An Introductory Volume* autorstwa Alfreda Marshalla. W dalszej części, w ujęciu chronologicznym, Pani mgr Anna Horzela wskazała ewolucję pojęcia klastra, która pozwoliła Jej na zaprezentowanie koncepcji pokrewnych (tabela 6 s. 46-47), w tym sieci. Owe sieci i ich wielowymiarowość znalazły swoje odzwierciedlenie w kolejnym podrozdziale, który został równie silnie wsparty analizami bibliograficznymi, ale tym razem autorów z polskich ośrodków akademickich, którzy zdaniem Autorki uznają „za konieczne rozpatrywanie odrębnego podejścia w naukach o zarządzaniu jakim jest paradygmat sieciowy” (s. 55).

Analiza jest ciekawa i wartościowa z punktu poznawczego. Rozważania te nieco zakłóca ponowny powrót do definicji klastra, w tym do opisanych w podrozdziale pierwszym rozważań A. Marshalla. W moim przekonaniu takie podejście zaburzyło logikę wywodu. Materiał mógł zostać równie dobrze przedstawiony we wcześniejszej części. Jest on bardzo bogaty i wartościowy. Przyjętą strukturę można tylko wytłumaczyć tym, iż w zakończeniu podrozdziału jego Autorka chciała dokonać syntezy „na temat istoty i definicji sieci i klastrów..., że klaster jest specyficznym rodzajem sieci, o pewnych cechach wyróżniających” (s. 66).

W kolejnych częściach rozdziału drugiego przedstawiono typologie klastrów oraz standardy zarządzania klastrami (ss. 69-102), które zostały dobrze scharakteryzowane i osadzone w literaturze przedmiotu. Podobnie, jak w rozdziale pierwszym Autorka na końcu rozdziału zamieściła syntetyczne jego podsumowanie, w zakresie prezentowanych zagadnień.

Celem trzeciego rozdziału pt. *Przesłanki teoretyczne społecznej odpowiedzialności w klastrach* (26 stron), jak można zauważyć było przeprowadzenie przez Doktorantkę, przy wykorzystaniu metodyki systematycznego przeglądu literatury, szczegółowej analizy liczby publikacji i ich treści dotyczącej CSR oraz klastrów, określając aktywność badawczą w tym obszarze na przestrzeni czasu. Na podstawie strony internetowej Web of Science Core Collection, Scopus oraz Lens na dzień 10 stycznia 2022 roku Pani mgr Anna Horzela określiła obszary, dla których najczęściej publikowano prace dotyczące przedmiotu badań (regional luster i CSR), a także, z tego zakresu, liczbę publikacji poszczególnych autorów. Jest to bardzo dobrze opracowany rozdział i ma on znaczną wartość poznawczą w zakresie prognozowanych przez Autorkę badań.

Należy zwrócić uwagę, że Doktorantka w przedmiotowym opisie zwróciła uwagę na korzyści, bariery oraz utrudnienia w zakresie podejmowanych działań CSR przez poszczególne klastry. Z rozważań tych wyprowadziła wniosek, iż „nie ma jednej uniwersalnej metody realizacji podejścia do CSR, ponieważ każdy klaster ma unikalne atrybuty, środowisko, kulturę organizacyjną i okoliczności, które będą wpływały na to, jak postrzega swój kontekst operacyjny i definiuje społeczną odpowiedzialność” (s. 128). Z uwagi na tak przyjęte sformułowanie zasadnym było podjęcie przez Doktorantkę badań bezpośrednich w zakresie działań w obszarze CSR w klastrach.

Kluczowym, z punktu widzenia prowadzonych przez Doktorantkę rozważań, jest rozdział czwarty pracy, którego tytuł brzmi *Badania bezpośrednie działań w obszarze społecznej odpowiedzialności w klastrach* (88 stron), w którym zostały sformułowane założenia badawcze, cele teoriopoznawcze i użytkowe, pięć hipotez badawczych oraz cztery pytania badawcze. „W celu zaprezentowania międzynarodowego kontekstu rozwojowego klastrów przeprowadzono wielokrotne studia przypadków celowo dobranych klastrów europejskich ... wykorzystano metodę zróżnicowania podmiotów pod względem ich specjalizacji oraz regionu Europy... Stosując kryterium zróżnicowania geograficznego i specjalizacyjnego do analizy wybrano 6 klastrów europejskich” (s. 134). Wśród nich znalazły się; BioWin, Chemie-Cluster Bayern, Green Tech Cluster Styria, Maritime Technology Cluster FVG S.c.a.r.l., Nanoprogress oraz Basque Energy Cluster, dla których Doktorantka przeprowadziła charakterystykę każdego klastra, przyjętą strategię i na jej podstawie przyjęte kierunki działań.

Następnie Pani mgr Anna Horzela na podstawie danych z Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości z 2015 i 2017 roku zidentyfikowała, że na terytorium Polski działają 134 klastry, a 106 to potencjalne klastry. Wskazała, w których województwach jest ich największe skupisko: śląskie, mazowieckie, wielkopolskie oraz podkarpackie, a także skupiska najmniejsze obejmujące województwa: opolskie, warmińsko-mazurskie i łódzkie. W kolejnym podrozdziale dokonała analizy działań społecznie odpowiedzialnych zgodnych ze standardami zarządzania klastrem i zilustrowała to dwoma tabelami: tabela 24 (ss. 178-182) oraz tabelą 25 (ss. 186-188).

Z kolei badania pogłębione dotyczące realizacji celu użytecznego, jakim jest identyfikacja działań w zakresie CSR przeprowadziła dla następujących klastrów: MedSilesia, South Poland Cleantech Cluster, Śląski Klaster Nano, Klaster Poligraficzno-Reklamowy w Lesznie, Klaster Logistyczno-Transportowy Północ-Południe oraz Klaster 3x20. Na podstawie przeprowadzonych wywiadów i zaproponowanego modelu społecznej odpowiedzialności klastra, określiła dla tych sześciu podmiotów „dominujący obszar CSR” oraz „inicjatorów działań CSR” (rysunek 36, s. 213). Rozdział ten kończy krótkie podsumowanie.

W ostatnim, piątym rozdziale pracy, zatytułowanym *Podsumowanie i wnioski* (5 stron) Doktorantka w sposób bardzo syntetyczny przedstawiła całościowe wyniki postępowania badawczego w odniesieniu do przyjętych hipotez badawczych oraz pytań badawczych. W moim przekonaniu brakuje jednak w tym miejscu odniesień do podobnych analiz, z przedmiotowego zakresu, które były prowadzone w innych krajach. Takie ujęcie mogłoby bardzo wzbogacić pracę i służyć rekomendacjami dla ewentualnych działań w zakresie doskonalenia procesu implementacji społecznej odpowiedzialności w zakresie funkcjonowania klastrów w Polsce.

Zaprezentowane rozważania oraz uwagi w odniesieniu do całej rozprawy skłaniają do konkluzji, że zarówno cel główny, jak i cele częściowe zostały przez Autorkę dysertacji zrealizowane w stopniu uzasadniającym pozytywną ocenę merytoryczną recenzowanej rozprawy. Podniesione spostrzeżenia i wskazówki, nie mają istotnego wpływu na moją pozytywną ocenę rozprawy w omawianym zakresie, a niektóre z nich można także traktować jako przyczynek do dyskusji.

4. Ocena strony formalnej rozprawy.

Recenzowana praca została przygotowana w zgodzie z wymogami formalnymi stawianymi dysertacjom doktorskim. W szczególności przy prezentacji wyników badań i dociekań literaturowych Autorka w sposób właściwy udokumentowała wykorzystywanie źródeł bibliograficznych wraz z ich wykazem zawartym na końcu pracy. W całej dysertacji poprawnie opisane zostały tabele i rysunki, a ich wykazy dołączono w postaci spisów końcowych. Język pracy jest zrozumiały, oparty na poprawnym wykorzystaniu terminologii ekonomicznej, co dobrze świadczy o warsztacie naukowym Autorki.

Niezależnie od pozytywnej i wysokiej oceny strony formalnej recenzowanej pracy, z obowiązku recenzenckiego pragnę wskazać na różne, drobne błędy i niedopatrzenia redakcyjne:

- w tabeli 25 (s. 186) ostatni wiersz to średnia, a nie suma;
- w opisie wykresów Autorka wprowadziła podwójne tytuły, co z redakcyjnego punktu widzenia nie najlepiej prezentuje się w pracy;
- w podrozdziale 4.3 Autorka w opisie wszystkich rysunków korzysta tylko z jednej pozycji;

- w opisie modelu badawczego dotyczącego społecznej odpowiedzialności, Autorka wymieniając obszary jeden wpisała podwójnie (s. 134);
- w tekście na stronie 36 zostało błędnie zapisane nazwisko Jerzego Supernata, Autora książki pt. Zarządzanie strategiczne. Pojęcia i koncepcje;
- na stronie 47 znalazł się błąd stylistyczny odnoszący się do A. Marshalla i M.E. Portera;
- w tabeli 23 (ss. 162-165) zostały scharakteryzowane przyjęte do analizy klastry, jednak ich nazwy odbiegają od tych, które zostały wskazane na stronach 135-160;

5. Konkluzja.

Konkludując stwierdzam, że recenzowana rozprawa trafnie wpisuje się w dziedzinę nauk społecznych w dyscyplinę nauk o zarządzaniu i jakości, potwierdzając wiedzę jej Autorki w wymienionym zakresie. Uprawnia mnie to w tym miejscu do sformułowania wniosku, że Doktorantka wykazała się wiedzą i umiejętnościami w zakresie sformułowania problemu naukowego oraz samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Przedmiotem zaś rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Tym samym uznać należy, że rozprawa doktorska Pani mgr Anny Horzeli zatytułowana *Społeczna odpowiedzialność w klastrach* spełnia wymogi stawiane w ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 roku (Dz.U. z 2020 r. poz. 85 z późn. zm.).

W związku z powyższym wnioskuję do Rady Dyscypliny Nauki o Zarządzaniu i Jakości Wydziału Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej o przyjęcie oraz dopuszczenie Jej do publicznej obrony celem ubiegania się o stopień doktora nauk społecznych w dyscyplinie nauk o zarządzaniu i jakości.

